UDC 343(497.11)"12/17"

CERIF: S149, H220, H300

DOI: 10.51204/HLH_20103A

Василије З. МИТРОВСКИ*

УТИЦАЈ ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА НА КРИВИЧНО ПРАВО У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

У раду се разматра утицај који је напредно и развијено византијско право вршило на право средњовековне српске државе у периоду од почетка XIII века до распада Душановог царства, за време којег је тај утицај досегао свој врхунац. Специфичне историјске и друштвене околности, потреба за пооштравањем санкција и доминантан утицај православне цркве довели су до тога да се византијски утицај у највећој мери огледа на пољу кривичног права, тачније у систему кажњавања. Овај утицај продирао је међу Србе постепено и то директно из Византије, највише кроз превођење и преузимање значајних византијских правних зборника, али има и примера који показују утицај римско-византијског права који долази из статута приморских градова, који су садржали ово право захваљујући обновљеном праву Јустинијановог законодавства од стране глосатора. Аутор прати овај утицај и након смрти цара Душана и распада његовог царства, који досеже све до почетка XIX века.

Кључне речи: *Византија. – Кривично право. – Српско средњовековно право.*

1. УВОД

Питање о узајамним утицајима у правним системима једно је од основних питања историје права. Историјскоправна школа је, у првој половини XIX века, прогласила принцип по коме развитак права мора одговарати народном духу и стога је била склона да сваку ре-

* Студент прве године Правног факултета Универзитета у Београду, електронска адреса: mitrovskizm@gmail.com

Рад представља измењену верзију семинарског рада из предмета Српска правна историја.

цепцију туђег права сматра као штетну по народни дух. Ипак, данас сматрамо другачије: видимо да се народи не развијају у затвореном простору, него да се развитак културе састоји у томе што млађи народи примају од старијих културне творевине у свим правцима: у уметности, у техници и у свим гранама науке. Рецепција од културнијих суседа обично убрзава развитак дотичног народа и обично му доноси више користи него штете. Исти процес можемо пратити и у историји права. Познат је велики утицај који је вековима усавршавани систем римског права вршио на млађе европске народе.[1]

У средњем веку је у Западној Европи бујала делатност глосатора и постглосатора, који су у Европи оживљавали заборављено римско право, док је на Истоку оно присутно без престанка, тек донекле се прилагођавајући развоју феудалних односа у Византији и утицају хришћанства. Временом је формиран тзв. Византијски комонвелт[2], који је на православнохришћанској основи, међу „придошлим народима“ ширио римско-византијску културу и право. У том процесу је учествовала и српска средњовековна држава, а право које је у њој стварано, скоро три века, било је производ правних утицаја који су долазили махом из Византије. Значајну улогу у овом процесу имали су и геополитички положај средњовековне српске државе, као и близина Цариграду, као центру великог царства, који су још више допринели дотоку цивилизацијских тековина старих стотинама година. Ипак, чини се да је један од најважнијих услова за преузимање ових вредности било прихватање хришћанства са Истока, које је утрло пут овим тековинама до словенских племена која су окруживала границе царства.[3]

По својим општим карактеристикама, српско средњовековно кривично право почивало је на древним српским обичајима и богатом обичајном праву које су Срби донели из своје прапостојбине. Доселивши се на њене границе, неизбежно је било да потпадну под утицај Византије, који је на пољу кривичног права највише заслужан за мењање казни за почињена кривична дела. Кривично право средњовековне српске државе има све опште карактеристике тада-

1 Александар В. Соловјев, *Један словенски утицај у византијском праву*, Штампарија „Привредник“, Београд 1932, 3.

2 Израз „Византијски комонвелт“ први пут је употребљен 1971. године, када је Оболенски објавио своје истоимено дело: Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500–1453*, Praeger, New York 1971.

3 Никола Селаковић, *Душанов законик и правни трансиланти*, Београд 2007, награђени рад са конкурса Фондације Алан Вотсон, 6, *http://www.ius.bg.ac.rs/informacije/Dusanov%20zakonik%20i%20pravni%20transplanti%20-%20N%20Selakovic.pdf*, приступљено 15. јуна 2020.

шњег европског права које је било обичајно и партикуларно, и, као и кривично право других народа, прошло је кроз период претварања приватне реакције у државну. У почетку, кривично дело се сматра приватном ствари појединца, а уместо казне постоји приватна реакција појединца у виду крвне освете или система композиције. У то време државном казном се учинилац није кажњавао ни за најтежа кривична дела, као што је нпр. убиство.

Када је репресију претежно у своје руке преузела држава,[4] српско средњовековно кривично право прописивало је сурове телесне казне и, често, примену смртне казне, које су махом преузете из Византије. Чињеница је да су многе установе српског средњовековног кривичног права настале под утицајем византијског права[5] или је, пак, подстицај за настанак, обликовање и преображај неке кривичноправне установе дошао са те стране. Научници су сагласни о утицају византијског права на: схватање кривичног дела и кривичноправне терминологије, саучешће, неодговорност малолетника и душевно оболелих лица, право азила итд. Византијски утицај на околне словенске народе био је у последњих век и по предмет научног истраживања, а два најзначајнија научника (обојица руског порекла) која су се бавила овим питањем били су Теодор Тарановски и Александар Соловјев, обојица професори на Београдском универзитету.[6]

2. КРИВИЧНО ПРАВО У ВИЗАНТИЈИ

Кривично право Византије се заснивало на старом римском начелу, које се потврђује у Дигестама, а које се заснивало на принципу да је за постојање кривичног дела важнија намера него последице. Управо због тога, као убица биће третиран онај ко свесно покуша

4 Што се, по свему судећи, дешава у IX веку такође захваљујући примању хришћанства и доласка у додир са напредном цивилизацијом Византије. Вид. Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањићкој држави,* Лирика, Београд 2002, 263–264.

5 Данас се уобичајило да га називамо византијско право, мада би вероватно било правилније користити израз грчко-римско право (*ius graeco-romanum*) – термин који су употребили још у XIX веку први истраживачи византијског права. Постоје, пак, аутори који сматрају да је најправилније користити израз „ромејско право“, истичући његово римско порекло и начин на који су становници Византије сами себе називали.

6 Вид. Љубица Кандић, „Допринос руских емиграната – професора Правног факултета у Београду проучавању Душановог законика“, Сима Ћирковић, Коста Чавошки (ур.), *Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од проглашења,* САНУ, Београд 2005.

некога да убије, али при томе не успе. Са друге стране, за убицу неће бити сматран неко ко је убио, а није имао намеру да то учини.[7] Друга важна карактеристика византијског права (коју налазимо и у српском средњовековном праву)[8] представља неједнако третирање припадника различитих слојева становништва, које је имало за последицу да су се величина казне и степен кривице одређивали на основу имовинског стања и друштвеног положаја учиниоца. Поред овога, византијско кривично право је подједнако третирало покушај (као и све облике саучесништва) и извршење кривичног дела. За извршено кривично дело нису кривично одговарали малолетници млађи од седам година, душевно болесна лица, као ни они који су извршили кривично дело из нехата или у афекту (исти принцип важио је и у средњовековној Србији).[9]

За кривични законик који се примењивао у Византијском царству карактеристично је да је, услед утицаја хришћанства, био мање суров, у поређењу са римским казнама. Основна сврха казне била је враћање нарушеног правног поретка, а основа кривичног гоњења била је принцип кривице, тј. психички однос учиниоца са његовим делом. Вредност казне као мере превенције поприма другачији карактер од периода владавине Исавријанаца,[10] пошто се међу циљеве наметнуте казне увршћују и појмови прочишћења, побољшања и застрашивања. Македонци[11] и каснији цареви продубили су идеју одмазде у корист оних који су били погођени злочином.

Најзначајнија кажњива дела у византијском праву била су разбојништво, отмица жена, отимање земљишта, покретних ствари стечених у рату, након земљотреса, пожара и сл., формирање банде за вршење насилних злочина, самосуд, магија, празноверје и злочини у области полног живота. Предвиђене су бројне казне: смртна казна, телесне казне, ропство (ретко у постјустинијанском законодавству), прогонство, затвор, конфискација имовине, заточење у манастиру, новчане казне.

---

7 Edwin Hanson Freshfield, *A Manual of Byzantine Law*, Cambridge University Press, Cambridge 1930, 33.

8 Први пут се сталешка диференцијација код Срба појављује 1220. године у Жичкој повељи Стефана Првовенчаног и то код кажњавања повреда црквених прописа о браку. Зоран С. Мирковић, *Срūска ūравна исūорија*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2017, 38.

9 Анита Илић, *Исūоријски развој друшūвене реакције на криминално ūонашање*, мастер рад одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу, Ниш 2013, 38.

10 Реч је о династији која је владала Византијом у периоду од 717. до 802. године.

11 Византијска династија која је владала у периоду од 867. до 1056. године.

Смртна казна, наслеђе римског права које хришћанско учење није успело да искорени, ограничена је на убиства, прељубе и на одговорне за „урокљиво гледање“. Утврђивање начина на који ће осуђени бити погубљен препуштено је одлуци судије, осим у случајевима када су за то постојале јасне одредбе закона. Још у Јустинијановом законодавству, ова казна је била веома заступљена, а настављено је са бруталним начинима погубљења: разапињање на крст, бацање у море или реку у врећи са змијама, борба са зверима, растрзање коњима, драње коже „гвозденим ноктима“ и сахрањивање живог. Исавријанци су, међутим, одређивањем врсте и висине казне за свако кривично дело заменили смртну казну за многа дела другим казнама, осим у случајевима намерног подметања пожара (смртна казна спаљивањем) и пљачке са убиством (смртна казна вешањем).[12]

Не би требало идеализовати реформу кривичног законодавства Исавријанаца, јер постоје одступања у изрицању смртне казне и њеном извршавању, док су под утицајем арапских обичаја од овог периода па надаље почеле да се примењују ужасне тортуре као казне за различита дела. Телесне казне од тада укључују сакаћење,[13] физичко мучење[14] и шишање (као самостална казна или са накнадним физичким мучењем или прогонством, усмерено на лишавање части окривљеног). Није реч о „варваризацији“ римског кривичног права, пошто су ове казне биле распрострањене у Јустинијановом законодавству. У суштини, ове казне су усвојене као посебна мера превенције, пошто је сакаћењем учиниоца правни поредак имао за циљ да смањи његову опасност и искључи могућност понављања дела које је извршио. Иако су реформу Исавријанаца у великој мери прихватили каснији цареви, а казне настале посредовањем Македонаца биле релативно умерене, ипак су казне сакаћења задржане у мањем броју него у Еклоги. Казна бичевањем је била уобичајена и била је изрицана највишим службеницима уместо теже казне која је погађала учиниоце нижег статуса, док су судски двобој и божји судови, преузети са Запада, остали изузетак.

12 Σπύρος Ν. Τρωιάνος, *Έγκλημα και Τιμωρία στο Βυζάντιο*, Αθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν 2001, 12.

13 И то: одсецање руке за кривична дела против имовине, одсецање носа за злочине у области полног живота, одсецање језика кривоклетницима, ослепљивање за светогрђе.

14 Оваква казна је постојала у римском праву, али се примењивала на робове или, од слободних, само на ниже друштвене слојеве и она се у Византији налази у правним зборницима од VIII до X века као главна или помоћна казна, заједно са прогонством или сакаћењем, и није било могуће другачије опхођење због друштвеног положаја.

Изгнанство, које је спадало у казне средње тежине (за нехотично убиство, клевету, намерни побачај), могло је да буде и доживотни или затвор ограниченог трајања, а могло је бити праћено физичким мучењем или принудним радом. Да би смањили случајеве произвољности судских органа, Исавријанци и Македонци увели су ограничења на њихову слободу да одређују трајање и место извршења казне, јасно предвиђајући за сваки злочин одговарајуће казне. Уз изгнанство најчешће је ишла заплена, којом није био погођен само учинилац, већ и његова породица. Могла је постојати и као самостална казна (конфискација имовине) и као таква била је широко распрострањена међу високим државним службеницима, али у позном византијском периоду имовинске казне у корист јавне касе биле су маргинализоване. Законодавство Исавријанаца и Македонаца предвиђа да је учинилац дужан да жртви плати новчану суму и да јој надокнади штету коју јој је нанео.[15]

Коначно, лишавање слободе затвором није било предвиђено у византијском праву, јер затвори нису били установе за одслуживање казне, већ су коришћени за задржавање оптужених. Одступање од горе наведеног принципа примећено је након XII века, што је последица територијалног сужавања царства. Замена затворске казне била је заточење починитеља одређених злочина у манастирима, са или без принудног замонашења. То је имало за циљ или преваспитање учиниоца или неутралисање политичких противника или претендената на престо, у ком случају је оптужени такође затваран у манастиру као завереник и тиме се поново успостављао нарушени поредак ствари.[16] Исавријанци су изоставили такву врсту казне због борбе цара Лава III у оквиру иконоборства, како манастири, као противници његове црквене политике, не би били финансијски ојачани присвајањем дела имовине затвореника.

Осуда или казна такође су имале социјалне последице за појединца, попут забране сведочења на суду или забране сахрањивања, које су постојале као казне још у Старом Риму. У ову категорију спадале су самоубице (поготово они који су се обесили), криминалци који су јавно погубљени и други које је на овај начин цар казнио, као и нека занимања која су одређена као срамотна (*infames*) попут про-

15 Βασιλική Πέννα, *Ο δημόσιος, ιδιωτικός και κοινωνικός βίος των Βυζαντινών*, наведено према Στέφανος Ευθυμιάδης, *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στον Βυζαντινό και Μεταβυζαντινό Κόσμο*, Πάτρα 2001, 57–63.

16 Ову врсту казне, под директним утицајем византијског права, налазимо и код краља Милутина, који је свог сина – будућег краља Стефана Дечанског, након његове буне против оца, ослепео и заточио у манастиру Сведржитеља (Пантократора) у Цариграду, где је овај провео пет година као заточеник.

ститутки, глумаца, неких категорија погребних радника, унајмљених гладијатора (*auctorati*) итд.[17] Међутим, у Византији забрана сахрањивања је укинута, под утицајем црквених правила, према којима се она односи само на случај самоубиства, јер је самоубица био свестан свог дела.[18]

Један од најзначајнијих византијских правних зборника за српско средњовековно право јесте Прохирон или „приручни закон“, а у исправама (повељама и писмима) које су издавали српски владари често означаван и као „Закон градски“. У својој интитулацији представља се као дело царева Василија I, Константина и Лава VI, који су заједно владали између 870. и 879. године. Међутим, у стварности проглашен је тек 907. године од стране цара Лава VI.[19] Садржи углавном грађанско право, осим последње две главе које су посвећене кривичном праву и подели ратног плена. Његова грађа у толикој мери се ослања на Еклогу цара Лава Иконоборца из VIII века, да садржи готово целу материју из тог свог претходника, и то изложену по скоро истом систему,[20] исти систем кривичних санкција, док су неке одредбе чак преузете *ad verbum*.[21] Веома је рано преведен на словенски језик. Посебно треба истаћи и чињеницу да грађа Прохирона потиче из каснијих грчких превода и коментара Јустинијанових кодификација.[22]

Овај Законик разликује неколико кривичних дела против имовине: крађу, пљачку, разбојништво, паљевину и нехатно поступање са туђим стварима. У Прохирону групу кривичних дела против личности чине убиство, телесна повреда, туча, физичко злостављање,[23] продаја слободног у ропство и клевета. Умишљајно убиство се кажњава смртном казном, која се извршавала декапитацијом – одсе-

17 Vlatka Vukelić, Matija Stuparić, „Rimski pogrebni običaji“, *Povijest u nastavi*, vol. XV, 1(28)/2017, 22.

18 Σάββας Μαυροματίδης, *Η οργάνωση & η απονομή της δικαιοσύνης στη Βυζαντινή αυτοκρατορία – Έγκλημα & τιμωρία*, Αθήνα 2014, 4–6.

19 Вид. Andreas Schminck, *Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsgeschichte,* Frankfurt am Main 1989, 62–80.

20 За разлику од Прохирона, Еклога у свом тексту садржи читав систем телесних казни непознатих Јустинијановом праву – одсецање носа, језика и руку, ослепљење, паљење косе и браде. „Уколико Еклога одступа од Јустинијановог права, она у ствари само фиксира и потврђује обичајно право, које се формирало у Византији током VII века.“ Вид. Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Народна књига, Београд 1993, 167.

21 Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Упоредна правна традиција*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2018, 169.

22 Биљана Марковић, *Јустинијанов закон*, САНУ, Београд 2007, 36.

23 Злостављање које доводи до стварног или потенцијалног физичког повређивања услед неке интеракције или одсуства интеракције.

цањем главе мачем. У групу кривичних дела против породице и морала убрајају се: насилно закључени брак, бигамија, силовање, полно општење са сродницима, малолетницима, животињама (скотоложштво) и особама истога пола.[24]

Његов утицај код Срба огледа се у томе што је Номоканон (Законоправило) Св. Саве у себе укључио (српски) превод целог Прохирона.[25] Световни део Законоправила чине византијски Прохирон (Градски закон), новеле цара Алексија о браку и веридби, новеле других византијских царева, као и Мојсијево законодавство. Градски закон представља одличан превод Прохирона на српскословенски језик, налази се у 55. глави Законоправила и садржи 40 грана.[26] Српски превод Прохирона садржи читав низ римских текстова из дела класичних римских правника. Те одредбе дају дефиниције правних установа које српски правни споменици једва познају, или чак уопште не помињу. Нажалост, нема доказа да су се ти институти икада примењивали, будући да нема сачуваних судских пресуда које би биле драгоцено сведочанство о примени реципираног римско-византијског права.[27] Такође, заједно са појединим одредбама Еклоге и Земљорадничког закона, Прохирон чини основу српске средњовековне правне компилације познате под називом „Закон цара Јустинијана".[28]

4. ЗНАЧАЈ ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА ЗА СРПСКО СРЕДЊОВЕКОВНО КРИВИЧНО ПРАВО

Историја византијског утицаја у српском праву почиње касније него у Бугарској,[29] од XII века, од доба Стефана Немање. У ово доба већ преовлађује хришћанска култура, па тиме и „приватни живот, друштвени ред, свеколика уљуђеност носи тип хришћански."[30] Чини

24 Edwin Hanson Freshfield, *The Procheiros Nomos*, Cambridge University Press, Cambridge 1928, 48.

25 С. Аврамовић, В. Станимировић, *Упоредна правна традиција,* 169.

26 Вид. Александар В. Соловјев, *Градски закон у средњовековној Србији*, прештампано из *Архива за правне и друштвене науке*, књ. XVI, Београд 1928.

27 Срђан Шаркић, „Рецепција грчко-римског (византијског) права у Србији", Сима Ћирковић, Коста Чавошки (ур.) *Средњовековно право Срба у огледалу историјских извора*, САНУ, Београд 2009, 5.

28 Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Народна књига, Београд 1993, 235–236.

29 Што је у неку руку и следствено с обзиром на географски положај ових двеју држава.

30 Стојан Новаковић (прир.), *Законик Стефана Душана цара српског*, Београд 1898, 8.

се да заједно са вером међу Србе долазе и закони. На првом месту то су црквени закони, који имају безусловну снагу у православној цркви не само за црквене односе, него и за брачно и породично право. Утицај Номоканона осећао се и пре Св. Саве. Поп Дукљанин[31] сачувао је податак да су Србо-Хрвати у X веку створили неко хришћанско законодавство, уз помоћ изасланика римског папе и изасланика византијског цара, и да се ово законодавство може наћи у словенској књизи, која се зове *Methodios*.[32]

Стефан Немања у својој борби против богумила примењује већ начела византијског кривичног права, односно кажњава их телесним казнама под утицајем, или боље речено, по налогу свештенства.[33] Међутим, од пресудног значаја био је превод Номоканона извршен по наредби Св. Саве. „Очевидно је како су ти закони, грађански исто тако као и црквени, сматрани као саставни део вере и њезиних уредаба",[34] и једни и други су помоћу цркве пуштени у употребу у српској земљи. Сукоб ових византијских начела са примитивним словенским обичајима доводи до потребе за нарочитим законским прописима. Ова рецепција византијског права много се олакшава тиме што је ово право већ важило по многим местима српске државе. Наиме, када су Словени заузели територије јужно од Дунава, нису успели да искорене постојећу римско-византијску културу. Остало је многобројно грчко, романско и влашко становништво, као и црквена јерархија и манастири са својим имањима који су наставили да примењују византијско право. Коначно, 1018. године Дунав постаје поново граница Византијског царства и поново се на тим просторима уводи византијска управа и правни поредак.

Битно је споменути да су нарочиту улогу у тој рецепцији византијског права вршили и атонски манастири (као нпр. Хиландар) који су још од Немањиног доба добијали земљопоседе у српским земљама и служили се правом суда над својим насељеницима.[35] И српски епископи могли су вршити уплив у том правцу као сарадници краљева, што се види из одредаба већ поменуте Жичке повеље о брачним питањима.

31 Владимир Мошин (прир.), *Љетопис Попа Дукљанина, латински текст са хрватским пријеводом и хрватска кроника,* Матица хрватска, Загреб, 1950, 30.

32 Највероватније је да Дукљанин мисли на Номоканон који је превео Св. Методије крајем IX века и који је био познат у Дукљи још пре XII века.

33 Александар В. Соловјев, „Значај византијског права на Балкану", *Годишњица Николе Чупића* 37/1928, 110.

34 С. Новаковић, *Законик*, 15.

35 На то је скренуо пажњу Władysław Namysłowski у свом делу *Wege der Rezeption des byzantinischen Rechts im mittelalterlichen Serbien*, 1926, 141. Наведено према Александар В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 371.

У ширењу византијског утицаја нарочито су учествовали Немањини синови, Стефан Првовенчани „севастократор и зет цара грчког“ и Св. Сава „*высйитание и йрорасль*“ Свете Горе.[36] Њихов рад има чисто национални задатак: „своје отачаство просветити“, подигнути земљу српску, али средства за то подизање су – увођење византијског правног поретка у цркви, књижевни рад по грчким обрасцима, и уопште „потпуно изједначење Србије с Истоком“. Превод Номоканона с којим је нераздељив Прохирон, и Жичка повеља, у којој се строго кажњавају преступи против византијских схватања о браку – то су најважнији споменици тог заједничког културног рада првог српског краља и архиепископа.[37] У Жичкој повељи (из 1220. године) краљ Стефан Првовенчани подробно говори о кривицама против брачног права, штитећи хришћанско схватање о светости и нераскидивости црквеног брака. У њој се нарочито да уочити угледање на византијско право на пољу црквеног права и уопште на однос државе и цркве у Византији, одн. на доктрину симфоније. Међутим, тешко је са сигурношћу рећи да се овај византијски културни и правни поредак учврстио код Срба у XIII веку, јер нам недостају споменици за то. Ипак, оно што засигурно можемо тврдити јесте да је византијски правни поредак морао да преовлада у оним областима које су освојене од Византије и које су се дуго времена сматрале „грчким земљама“, иако су постале део Немањићке државе. У тим земљама су Срби затекли византијски правни поредак и много боље судско уређење.

У том погледу, врло је важна повеља краља Милутина манастиру Св. Ђорђа Скопског из 1300. године. Читава повеља је прожета правним конзерватизмом. Краљ Милутин не мења затечено правно стање, него потврђује све „хрисовуље светих и правоверних царева“. Мешано грчко-српско становништво навикло је вековима на византијски правни поредак. Установе државног права (царска и црквена пронија), грађанског права (прикија, ексоприк, иномиков ексод), управни систем и финансијски систем уређени су у повељи из 1300. године на византијски начин. Само у судству наилазимо на читав низ словенских израза, већином непознатих византијском праву (вражда, рука, печат, послух, потка, глоба шестоволна и др.).[38] Ипак, кри-

36 А. В. Соловјев, *Значај*, 112.

37 Првих 14 глава Прохирона баве се брачним правом, што је један од разлога због којих је Св. Сава додао превод Прохирона свом Номоканону. Такође, прва брига једног хришћанског владара је да уреди брачна питања.

38 Хрисовуља краља Стефана Уроша III Милутина манастиру Св. Ђорђа код Скопља, Владимир Мошин, Сима Ћирковић, Душан Синдик (прир.), *Зборник*

вично право Милутиновог доба највише се одупире византијском утицају. Из дубровачких извора познато је како краљ Милутин 1308. године неће нипошто да своје поданике кажњава смрћу за убиство.[39] Дакле, не римско-византијски систем телесних казни, него словенско плаћање вражде и других глоба, чини темељ кривичног система Милутиновог доба.

Душанова владавина означава дефинитиван прелаз ка византијским погледима и у области кривичног права и у читавом државном устројству. Његова држава била је подељена на два дела: територију са већински српским и већински грчким становништвом. Ипак, подела између српског и грчког права није могла бити извршена на територијалном основу, јер је становништво било исувише измешано. Дакле, он преузима на себе стварање општег права које ће важити на читавој територији његове државе и које ће бити уређено по јединственим православним законима, уз одређене допуне и промене које су показале као неопходне услед специфичних потреба српског народа и српских обичаја. Са таквим тежњама и намерама он приступа изради свог чувеног законика.

За појаву појединих кривичноправних института у српском средњовековном праву (које и ми данас познајемо у савременом законодавству) можемо захвалити Византији. Појава појма о виности и разликовања нехата и умишљаја код словенских народа представља директан утицај византијског кривичног права. Они продиру у далматинске статуте[40] у периоду од XIII-XIV века, а Срби се са њима први пут сусрећу у XIII веку, у српском преводу Прохирона. Нешто касније ће, у својој Синтагми, Матија Властар проширити одредбе које говоре о појму виности из Прохирона, додајући много црквених правила, а које ће у свом законодавству преузети и цар Душан, што видимо у српским називима ових појмова попут: „нахвалица", „пизма", „вољни убица", „грех" итд. Из ове правне збирке цар Душан ће преузети и малолетсво и душевну поремећеност као основе искључења подобности

средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књига 1, Историјски институт, Београд 2011, 315.

39 Статут Дубровника, књига 8, члан 58 (О казни на темељу вражде) и члан 59 (О доношењу пресуде против оних који убију Словене и текст писма господина млетачког дужда о казни на темељу вражде), A. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić (prir.), *Statut grada Dubrovnika / Liber statutorum civitatis Ragusii (1272), na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta V. Bogišića i K. Jirečeka*, Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik 2002, 467–470.

40 Нпр. у Винодолском статуту из 1288. године прописано је да се вражда плаћа једнако и у случају умишљајног, као и у случају нехатног убиства. Вид. Т. Тарановски.

за виност поводом убиства.[41] Међутим, треба рећи да је ова одредба била позната Србима још из превода Прохирона.

Утицај византијског кривичног права на српско може се сагледати и кроз одредбе које садрже начело индивидуалне одговорности. Ово византијско начело је преузето из римског права и постепено је продирало у законодавство словенских владара. Тако, на пример, видимо да је оно било присутно у повељи бугарског цара Константина Тиха скопском манастиру Св. Ђорђа (1258. године), као и код нашег краља Милутина 1300. године у повељи истом манастиру. Он у њој каже да само убица треба да плати глобу за убиство, а да ни град ни село нису за њега одговорни. С друге стране, краљ Милутин се ипак држи старог српског начела о одговорности правних лица у уговорима са Дубровником, у којима „ближње село" и жупа одговарају за штету нанету дубровачким трговцима. У тим уговорима налазимо и на једну нарочиту врсту преноса одговорности, када господар одговара за дела својих поданика. Душаново законодавство дели исто гледиште као и одредбе из Милутиновог доба, само што је у ДЗ-у колективна одговорност, односно одговорност правних лица, сужена само на село и породицу (кућу),[42] јавља се много чешће и са пооштреним казнама, премда има и примера у којима је присутан и византијски појам о индивидуалној кривчевој одговорности.[43]

Српско средњовековно кривично право преузело је из Византије и значајне одредбе о саучесништву. Соловјев је приметио да су прописи о саучесништву ушли у српско средњовековно право из византијског права – у којем је та установа била сасвим развијена – преко Законоправила Светог Саве. При том је истакао: „Утицај хришћанске цркве, која строго кажњава сваки грех (мада и у мислима само), још је појачао у византијском кривичном праву тенденцију да се за кривца сматра онај који има *animus auctoris* или *animus socii*, да се кажњава свака неправедна воља више него објективна штета."[44] Већ у светосавском преводу Прохирона сусрећемо се са изразима попут подстрекач, помагач и подржавалац, а које у кривичном праву ко-

41 Неодговорност малолетника и душевно болесних преузето је из Прохирона и Властареве Синтагме. Т. Тарановски, 291.

42 Дакле, не помиње се више колективна одговорност жупе.

43 Као, на пример, члан 52. који прописује да у случају невере кривчева кућа треба да одговара само ако је неподељена; ако је син од оца или брат од брата већ подељен имањем, он не одговара за неверу овог другог.

44 А. В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана,* 153, наведено према Нина Кршљанин, „Саучесништво у средњовековном српском праву", Зоран С. Мирковић, Нина Кршљанин (ур.), *125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева*, Београд 2016, 166.

ристи и Властарева Синтагма поводом отмице и убиства.[45] ДЗ је у три своја члана усвојио појам о саучешћу и то: у члану 69. у коме се кажњавају „поводчије" (подстрекачи) збора себара, у члану 131. у коме се кажњавају помагачи, који би дозвољен двобој у војсци претворили у општу битку, и у члану 132. се наводи формула правдања: „ни саветници ни часници ни проводаџије".[46]

Врло је упутно питати се да ли се могу пронаћи и трагови обратног утицаја. Изгледа нам да се један пример тога може видети управо у кривичном праву и то у кажњавању убиства. Ту је разлика између византијског и српског права огромна, начелна. Ипак, ту се може приметити и један утицај српског (словенског) права на византијско, и то у примени новчане глобе за убиство – тзв. „фоникона". Дакле, кад се све размотри, током векова ова два система се укрштају и прилагођавају један другом.[47]

5. УТИЦАЈ РИМСКО-ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА НА КАЗНУ УБИСТВА У СТАТУТИМА И ПОРЕЂЕЊЕ СА СРПСКИМ ПРАВОМ

Треба напоменути да се утицај римско-византијског права на јужнословенско (српско) вршио у два правца: једно је непосредан утицај византијског правног система на Србију и Бугарску, друго – утицај обновљеног римског права Јустинијановог законодавства од стране глосатора на статуте приморских градова.[48]

Српски приморски градови у средњем веку представљају оличење самосталности и личне слободе грађана. Имали су тачно одређену територију, градске статуте, судије, чиновнике. Уживали су су висок степен аутономије у односу на централну српску власт, која се пре свега огледала у сопственим судовима које су ови градови имали. Главни извор права у њима били су статути, правни зборници у којима је био уређиван њихов целокупан правни живот. Такође у приморју, али не и део српске средњовековне државе, Дубровник је са својим мешовитим романско-словенским становништвом и са малом територијом чинио аристократску републику која је у току средњег века, иако је наизменично признавала (привидно или ствар-

45 А. В. Соловјев, *Законодавство*, 447–461.

46 Никола Радојчић (прир.), *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 68. и 80.

47 А. В. Соловјев, *Један словенски утицај*, 13.

48 *Ibid.*, 5.

но) врховну власт разних држава,[49] у својим унутрашњим пословима, па чак и у односима са другим државама, била потпуно самостална. Заједно с овим треба напоменути да Дубровник никад у средњем веку није био у зависности од српских владара или под непосредном њиховом влашћу. Тако су уговори који су се склапали између Дубровника и српских владара били резултати дипломатских односа и преговора тј. формално су представљали међународне уговоре.[50]

Дубровачки статут из 1272. године кажњава смртном казном (из византијског права) свако убиство које није учињено у стању нужне одбране. Позната допунска одредба Дубровачког статута, из 1308. године, најбоље оцртава јаз између словенског и романског гледишта на кажњавање убиства. У мешовитом суду између Дубровчана и Срба била је одавно примењивана „вражда" од 500 перпера за убиство, сасвим као у уговорима између Млетака и германских краљева. Али, почетком XIV века кнез Андрија Дауро, навикнут на строге одредбе дубровачког и млетачког права, сматрао је да смртна казна за убиство више одговара божјим и људским законима и предложио је краљу Милутину да уведе, узајамности ради, смртну казну и за Србина који убије Дубровчанина.[51] Милутин је ипак одговорио да се он био заклео да неће просипати крв својих поданика и да остаје при старом обичају вражде. Онда су Дубровчани морали да попусте и да кажњавају у мешовитом суду само глобом свако убиство (за које је по Статуту иначе прописана смртна казна).[52]

Сличне одредбе можемо наћи и у Которском статуту, који је из периода владавине краља Милутина, под снажним утицајем Дубровачког статута. Иста мешавина романских и словенских начела, исто продирање смртне казне у пређашњи систем новчаних глоба. Ако је которски грађанин убио Которанина који нема право грађанства (*habitatorem, non civem*), он плаћа 500 перпера, суму која се дели између општине и породице убијеног. Али ако је убио правог грађанина, кажњава се вешањем. Ако је убио странца, кажњава се истом казном којом се кажњава Которанин у дотичној земљи (то значи да се Которанин, ако убије поданика краља Милутина, кажњава истом враждом од 500 перпера).[53] У статутима XIV века, Хварском, Брачком, и у

49 Византије, Млетака, Нормана, Угарске итд.

50 Михаил Н. Јасински, „Уговори српских владара са Дубровником као споменици старог српског права", *Архив за правне и друштвене науке*, књ. XXI, 3/1930, 1.

51 Вид. више фн. 39.

52 Т. Тарановски., *Историја српског права*, 12.

53 Јелена Антоновић (ур.), *Статут града Котора*, књига 2, Државни архив Црне Горе, Котор 2009, 73.

другој редакцији Корчуланског, смртна казна преовлађује и уведене су разлике према сталежима: племић се кажњава одсецањем главе, себар вешањем, спаљивањем. У Шибеничком статуту налазимо и пооштрену смртну казну за убиство из заседе (*assasinatus*): убица се закопава у земљу наглавачке.[54] Прелаз од глоба ка смртним казнама за убиство, прелаз од система композиција ка систему застрашивања, под римско-византијским утицајем типичан је за далматинске статуте XIII–XIV века.

Исту слику видимо и у српском праву XIV века у нарочито убрзаном току. Још 1308. године устезао се краљ Милутин да просипа крв својих поданика, међутим, ово му није сметало да пет година касније ослепи свог рођеног сина, сасвим на византијски начин,[55] док 1349. године велики Милутинов унук нашироко уводи телесне и смртне казне у свој Законик под утицајем византијског права. Још је остала вражда од 300 перпера за нехотично убиство (чл. 87. ДЗ-а), али нема више трагова композиције. „Вражда" из Душановог законика није задовољење рода убијеног (као „вражда" из Винодолског и Пољичког статута)[56] него јавноправна глоба, коју наплаћује држава. Свако друго убиство кажњава се строжим казнама, у зависности од сталешких или других околности. Тако, властелин који убије себра кажњава се највећом глобом, од 1000 перпера; али себар који убије властелина кажњава се не само обичном српском враждом (од 300 перпера), него и византијским одсецањем руку (чл. 94). Под утицајем Прохирона, свако убиство „нахвалицом" кажњава се истим одсецањем руку. Вешање је прописано за убиство свештеног лица (чл. 95). Напокон, чл. 96. ДЗ-а кажњава спаљивањем убиство оца и других ближњих. Ова одредба, најближа Прохирону (39, 35), приближава Душанов законик Дигестама и још старијем римском закону *Lex Pompeia de parricidis*. Ако обратимо пажњу на то да се у чл. 101. ДЗ позива на „законик св. отаца" ради кажњавања „волног убице",[57] можемо рећи да је цар Душан усвојио учење Властареве Синтагме о намерном и ненамерном убиству. Ипак, ДЗ за најтеже злочине подвргава и властелу телесним казнама, а с обзиром на то да је суровије телесне казне (а мисли се пре свега на казне сакаћења) и ширу примену смртне казне српско средњовековно право преузело из византијског, и то највише управо кроз Душаново законодавство, претпоставља се

54 А. В. Соловјев, *Један словенски утицај*, 8.

55 Ипак овде треба напоменути да постоји велика разлика између увођења неке казне као правне норме и примене неке врсте насиља у политичке сврхе, изузетно, против активних противника.

56 А. В. Соловјев, *Један словенски утицај*, 9.

57 Н. Радојчић, *Законик*, 129.

да је реч о новини коју уводи ДЗ.[58] Дакле, закључак је да је нарочито у јавноправном гледишту на кажњавање убиства српско право XIV века било под утицајем старог византијског система.

6. ВИЗАНТИЈСКИ УТИЦАЈ У СРПСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ ПРАВНИМ ЗБОРНИЦИМА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДУШАНОВ ЗАКОНИК

Готово у свим радовима који се баве темом утицаја византијског права на српско средњовековно право расправљало се о византијским правним збиркама које су биле преведене и важиле у Србији. Оне су, несумњиво, најважнија компонента утицаја византијског права на средњовековно српско право,[59] иако, нажалост, не постоје извори који би доказали њихову општу примену у свакодневном животу.

Прва византијска правна збирка која је у XIII веку преведена и прихваћена у средњовековној Србији, била је Законоправило или Номоканон Светога Саве, касније често називана Крмчија (руски *Кормчая книīа* = крманошева књига). Несумњиво можемо тврдити да Законоправило Св. Саве представља оригиналну српску редакцију византијских црквених и законских прописа за потребе аутокефалне српске цркве у независној српској држави. Оно је имало велики значај не само код Срба, него и код свих православних Словена.[60] Друга два најзначајнија правна зборника у средњовековној Србији јесу Скраћена Синтагма и тзв. Јустинијанов закон, који су заједно са Душановим закоником чинили Душаново законодавство, касније названо *Codex tripartitus*. Синтагма представља зборник црквених и световних одредаба који је 1335. године сачинио солунски монах Матија Властар. Ова номоканонска збирка подељена је у 24 поглавља (састава) према словима грчког алфабета (од А до Ω).[61] Вероватно по наређењу самог цара Душана, Синтагма је 1347. или 1348. преведена на српски, али је одмах након тога радикално скраћена. Пуна Синтагма садржи 303 поглавља, док скраћена верзија има само 94 поглавља. Такозвани Јустинијанов закон је кратка компилација од само 33

58 Нина Кршљанин, „Сталешка неједнакост у казненом праву Душановог законика“, *Сшрани йравни живош*, 3/2012, 65.

59 Срђан Шаркић, „Утицај византијског права на средњовековно српско право“, *Slověne = Словѣне: International Journal of Slavic Studies,* vol. 4, 2/2015, 106–118, доступно на: http://slovene.ru/2015_2_Sarkic.pdf, приступљено 3. новембра 2020.

60 Александар В. Соловјев, *Свешосавски номоканон и њеīови нови йрейиси*, Народна штампарија, Београд 1932, 22–28.

61 Матија Властар, *Синшаīма*, превод Татјана Суботин-Голубовић, САНУ, Београд 2013

члана који регулишу аграрне односе. Већина одредаба потиче из чувеног Земљорадничког закона (Νόμος γεωργικός) објављеног крајем VII или почетком VIII века, који је у потпуности био преведен на стари српски језик. Остале одредбе преузете су из Василика, Прохирона и Еклоге. Ни ова компилација не постоји у грчким рукописима и представља оригиналну творевину српских правника.[62]

Правни темељи Душанове владавине постављени су доношењем већег броја писаних повеља. У њима је изражена жеља Стефана Душана да своју владалачку вољу заодене у императивну (правну) форму. Он је на грчком језику издавао хрисовуље чиме је своју власт устројио по ромејским узорима. Мали број сачуваних правних споменика из периода пре и за време владавине цара Душана најречитије указује на снажан утицај византијске јуриспруденције на прве писане споменике у српској држави. Тако је, на пример, купопродаја непокретности у време владавине цара Душана вршена по византијским правилима у граду Призрену (познатија као Призренска тапија).

Ступивши на престо и узевши титулу цара, Стефан Душан је настојао да влада сасвим на византијски начин. Прве године његове владавине обележило је даље ширење територије, али и тежња за рецепцијом византијског права. У том правцу на Душанов царски двор уведени су византијски церемонијал и многобројне византијске титуле, као што су деспот, севастократор и кесар, које је иначе имао право да додељује само византијски цар члановима своје породице и себи блиским људима. Новостворено царство морало је да буде уређено по начелима и прописима светих и божанствених закона православних (византијских) царева.[63]

У свом раду, цар Душан је отишао много даље од својих претходника, јер се поред издавања повеља окреће и самим византијским законима, који му изгледају интересантнији, пунији. Дао је да се преведу на српски језик најважнији грчки закони и тако почиње да припрема народ и земљу на један општи Законик који ће у себи имати све одлике једног византијског закона, као и потпуно нове одредбе издате у духу хришћанске, православне цркве. Треба нарочито истаћи да је постојала велика разлика између византијског права и српског обичајног права и да је најлепша одлика Душановог законика то што он представља својеврстан компромис између ова два права, а који је највише дошао до изражаја управо у материји кривичног пра-

62 С. Шаркић, „Утицај", 109–110.

63 Александар В. Соловјев, *Постанак и значај Душановог законика*, Београд 1928, 14.

ва. Кривично право било је она област где су се византијско и српско право најоштрије сукобљавали. са потпуно супротним гледиштима и схватањима. До времена цара Душана, српско обичајно кривично право било је израз старословенског схватања кривичног дела, кривца и казне, које је све то сматрало за приватну ствар појединаца повређених учињеним делом.

Кривично дело у ДЗ-у у већини случајева се сагледава у формалном смислу одн. он противправност кривичне радње види као кршење извесне државне норме или моралне заповести. Интересантно је да ДЗ кривично дело назива „сагрешеније" (односно грех) и сматра га преступом не само световне, него и божанске заповести, што је заправо чисто византијско гледиште кривичног дела. То значи да вршити кривично дело значи у исто време и грешити против Бога и грешити против разума (лудост). Управо због јаког утицаја црквеног права овакво схватање води томе да пристанак повређеног и самоповреда не искључују противправност радње (јер се сматра да је кривац злоупотребио своју слободну вољу и да је урачунљив и кажњив и за грех против Бога и за своју „лудост"). Једини основ за искључење противправности била је нужна одбрана.[64]

У литератури је веома је заступљено мишљење да је највећи утицај византијског права на ДЗ извршен управо у области кривичног права. То се највише односи на јачање принципа индивидуалне (субјективне) кривичне одговорности, облике виности и врсте и начине извршења кривичних санкција. Међутим, писано српско право задржало је и неке оригиналне особености. Другим речима, у кривичном праву Законика има остатака старог српског права у оним случајевима када је снага обичаја била толико јака да држава није могла или није желела да је рецепцијом страног (византијског) права истисне. Зато је кривично право садржано у Душановом законику једна несвакидашња, специфична синтеза византијских и српских правних схватања. Наравно, уплив византијског права је огроман, али не и искључив.[65]

Погрешно је рећи да је Душановим закоником извршена темељна ревизија и замена дотадашњег обичајног права само на основу ћутања средњовековног законодавца о обичајном праву; то не значи да је оно било укинуто. Поводом те тврдње логички се поставља питање: како се могло десити да за 130 година важења Прохирона (до доношења Душановог законика) нису примењиване његове одредбе о јав-

64 А. В. Соловјев, *Законодавство*, 449–453.

65 Јелена Трифуновић, *Кривично право и судски поступак у Душановом законику*, мастер рад одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу, Ниш 2013, 4.

ноправним казнама, смртним и телесним? Како се могло очекивати да те казне буду одмах примењиване по доношењу Душановог законика ако нису могле да се примењују у претходних 130 година? Одговор је једноставан: одредбе обичајног права биле су меродавно право за све оне познате и уобичајене случајеве које је требало пресудити. За пресуђивање непознатих и нових ствари долазило је у обзир и „ново“ писано право, које је употребљавано *ad hoc*, од случаја до случаја. Такво решење је било и на западу Европе са римским правом.[66]

Мишљење Тарановског потврђује то што нема ниједног сачуваног податка о примени ових казни преузетих из византијског права. Најбољу потврду пружају два сачувана извора која говоре да ови прописи нису примењивани чак ни у време царства. Први извор[67] помиње пресуду за разбојништво (гусу) из времена цара Душана коју је донео цар Душан лично: да се на хиландарској земљи догодило то разбојништво (гуса), односно крађа коња праћена тучом људи.[68] Уместо смртне казне, плаћена је вражда. Стари обичај је преживео и није се обазирао на новотарије. Чак и цару Душану, чији је Законик увео смртну казну, било је сасвим природно и уобичајено да буде плаћена вражда, а не да буде извршена смртна казна. Осим тога, победу старинског обичајног права над новинама Душановог законика показује и то што је дело учињено на имању Хиландара који је морао да плати вражду јер је дело разбојништва учињено на његовом имању, а разбојник није пронађен.[69]

Други документ је Повеља цара Уроша којом потврђује челнику Муси промену града Звечана са жупом за град Брвеник са жупом. Иако је члановима 168. и 170. Душановог законика забрањено бављење златарским занатом у жупама, осим у градовима и трговима, а чланом 169. запрећено смрћу златару настањеном у селу и читавом селу одузимањем имовине и протеривањем, ипак се девет година после Законика наводе златарска села у тој повељи цара Уроша.[70] Соловјев је у својој анализи тог документа дао веома опрезан закљу-

66 Зоран С. Мирковић, „Византијски утицаји на кривично право у средњовековној Србији – погледи Теодора Тарановског и Александра Соловјева“, Зоран С. Мирковић, Нина Кршљанин (ур.), *125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева*, Београд 2016, 5.

67 Повеља 17-V-1355, објављена од А. Соловјева у Гласнику Скопског научног друштва II, 25. Наведено према З. Мирковић, „Византијски утицаји“, 161.

68 *Одабрани споменици српског права* (од XII до краја XV века), прикупио и средио Александар Соловјев, Београд 1926, 170.

69 Закон по Српској земљи предвиђао је узимање вражде од града или села: Александар В. Соловјев, *Одабрани споменици српскога права (од ХП до краја XV века)*, Београд 1926, 78.

70 А. В. Соловјев, *Одабрани споменици*, 166–167.

чак: „То је још један доказ да су многе наредбе ДЗ-а (нарочито оне из II-ог дела) биле више од декларативног него од стварног значаја. Унете 1354. године, под јаким утицајем византијских појмова о централизованој монархијској правној држави, нису те одредбе успеле да буду извршене за време Душаново. А за време Урошево није можда ни покушавано, да се уведу у живот. Стварни живот, засниван на старинским обичајима и на старим начелима затвореног натуралног газдинства, ишао је својим током.“[71]

Највеће новине у ДЗ-у су свакако у систему казни. Законик је начинио одлучан корак ка потпуном преузимању византијског система јавноправне казне. Он се одлучно опредељује за византијске јавноправне казне као што су: смртна казна – спаљивањем или вешањем, телесна казна – сакаћењем, жигосањем и батинањем, тамница, прогонство и др. у складу са Прохироном и Синтагмом.[72] Дакле, казне су биле врло сурове, а Душанов законик је преузео из византијског права све врсте сакаћења осим кастрације.[73] Примећује се и да је, под утицајем византијског права, на подручју кривичног права уочљиво присуство различитог третирања припадника нижих и виших сталежа. За иста кривична дела припадници различитих сталежа се кажњавају различитим казнама. Уопштено посматрано, захваљујући угледању на византијски систем и византијско право, Душанова држава поседује све елементе једне модерне европске државе тога доба, а у области кривичног права познаје неке модерне материјалне (урачунљивост, кривица, заблуда, покушај, поврат) и процесне кривичноправне институте (акузаторско-расправни кривичносудски поступак, вишестепеност суђења).[74]

Ипак, у области кажњавања присутна је и најдубља разлика између византијског и српског права. Византијско право је имало упориште у Јустинијановом законодавству кроз јавноправни поглед на казну, док је српско право из XIII века стајало на доста примитивном нивоу. Ако сагледамо одредбе Душановог законика, можемо уочити да је под утицајем византијског права начињен прелаз ка јавноправном карактеру казне. Систем казни у Душановом законику изграђен је кроз рецепцију византијског режима кажњавања

71 Александар В. Соловјев, „Једна српска жупа за време Царства“, *Гласник Скопског научног друштва* 3/1928, 12., наведено према З. С. Мирковић, „Византијски утицаји“, 162.

72 Драгослав Срејовић et al., *Историја српског народа*, Прва књига (од најстаријих времена до Маричке битке (1371)), Београд 1942, 562.

73 Радоман Станковић, Душанов законик, *https://www.overa.rs/radoman-stankovic-o-dusanovom-zakoniku.html*, приступљено 29. маја 2020.

74 Александар Б. Ђурић, *Мотив у кривичном праву*, Пеликан принт, Ниш 2006, 16.

кривца. Новчане казне којима се кажњавају кривци за лакша кривична дела плаћају се у корист државе, а не оштећеног (како је раније био обичај). Јавно извршење смртне и телесних казни утицало је како на саме кривце, тако и на окупљене људе који су присуствовали кажњеничком чину (систем специјалне и генералне превенције). Поред државног, запажено је и присуство црквеног начина поправљања кривца због учињеног дела. У ту сврху, предвиђен је читав систем црквених епитимија које се примењују упоредо са државним кажњавањем. Црква утиче на увођење временских казни које кривцу дају довољно времена да се сам покаје и затражи опрост због учињеног дела.[75]

7. ПРАВНИ ТРАНСПЛАНТИ НА ПОЉУ КРИВИЧНОГ ПРАВА У ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

О утицају, али и директном преузимању византијског права у ДЗ-у на пољу кривичног права најбоље говоре правни транспланти. Да је ДЗ у нераскидивој вези са Скраћеном Синтагмом и тзв. Јусинијановим законом и да га само заједно са њима треба и изучавати, потврђује и тврдња Соловјева да се у садржају Скраћене Синтагме на крају текста увек налази реченица „да оно што се не налази у Синтагми, треба тражити у Душановом и Јустинијановом законику". Затим, по тексту наслова Скраћене Синтагме једног преписа, Соловјев износи претпоставку да је Скраћена Синтагма настала ради практичних потреба царских судова – да би се судије лакше сналазиле приликом примене права. Најзад, на основу анализе текста једне повеље цара Душана, из формулације „обновисмо и састависмо и узаконисмо свака правила светих и божанствених цркава", исти истраживач извлачи закључак да је реч о Скраћеној Синтагми. У саставу државног Сабора који је донео Душаново законодавство, проналазимо и „калуђере и властелу грчку", што упућује на закључак да је њихово присуство било неопходно управо због потврде византијских закона.[76] Дакле, сва три ова правна зборника треба посматрати као целину, као један сложен организам српског и византијског права.

Чл. 10. О јеретику: *И ко се нађе као јеретик, живећи међу хришћанима, да се ожеже по образу и да се изагна, а ко би га тајио, и тај да*

75 Т. Тарановски, 5–6.

76 А. В. Соловјев, *Законодавство*, 363–367, наведено према Александар Ђорђевић, „Рецепција римско-грчког (византијског) приватног права у Душановом законику", *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, број 76, Ниш 2017, 553.

се ожеже.[77] Код овог члана преузимање из византијског права није учињено дословце, али је суштина одредбе потпуно задржана. Она представља преузету одредбу о Манихејцима из друге главе А-састава Синтагме. Можемо приметити интервенцију српског законодавца, који је ову одредбу усавршио, а казну изменио, док је задржао казну за лице које је скривало јеретика. Смртна казна, која је, како смо видели, потпуно у духу византијског права, замењена је жигосањем и протеривањем.[78]

Чл. 20. О врачарима, који тела мртвих спаљују: *И људи, који врађбинама узимају из гробова, те их спаљују, то село, које то учини, да плати вражду, а ако буде поп на то дошао, да му се узме поповство.*

Још једна одредба која није преузета дословце. Реч је о искорењивању једног старог балканског паганског обичаја, спаљивања вукодлака тј. вампира. Код овог члана примећујемо присутну колективну одговорност (колективну вражду – глобу за убиство од 500 перпера) која је била карактеристична само за тадашње српско обичајно кривично право. Ова забрана позната је и у ранијим словенским законским збиркама, наиме, глава 10. Т-састава Синтагме завршава се одредбама, које регулишу непоштовање гробова и сахрањених покојника. Ове одредбе су пренесене и у Скраћену Синтагму (Т-2), али међу њима нема речи о врачу, који тела мртвих спаљује, нити о поменутој казни.[79] То нас доводи до закључка да је законодавац, по угледу на Византију, покушао да сузбије један пагански обичај, који је био присутан и код Срба, и тако на одређени начин допунио постојеће одредбе Синтагме у складу са српским обичајима.

Чл. 50. О псовци: *Властелин, који опсује и осрамоти властеличића, да плати сто перпера, и властеличић, ако опсује властелина, да плати сто перпера и да се бије штаповима.*

Код овог члана само кажњавање батинањем, које уз глобу очекује властеличића који опсује властелина, директно је преузето из византијског кривичног права. Схватање да племић-витез не сме да буде батинан потиче из Западне Европе.[80]

Чл. 52. О невери: *За неверу, за сваку кривицу, брат за брата, и отац за сина, рођак за рођака; који су одељени у својим кућама од онога који*

77 Превод законика: Н. Радојчић, *Законик*, 87–145; Овај превод биће коришћен и код цитирања наредних чланова.

78 Н. Селаковић, *Душанов законик,* 28–29.

79 Александар В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године,* САНУ, Београд 1980, 187.

80 А. В. Соловјев, *Законик*, 215.

је скривио, ти да не плате ништа, осим оноīа који је скривио, њеīова и кућа да плати.

У овом члану се о невери говори као о „сагрешенију", што значи да се сматра грехом, као и у Синтагми. Да је у питању трансплант из византијског права, говори и чињеница да је скоро идентична одредба постојала у повељи коју је феудални господар Тесалије Михаило Гаврилопуло издао архонтима града Фанара 1342. године.[81]

Чл. 53. О насиљу: *Ако који властелин узме властелинку силом, да му се обе руке одсеку и нос сареже; ако ли себар узме силом властелинку, да се обеси, ако ли своју друīу узме силом, да му се обе руке одсеку и нос сареже.*

Овај члан говори о кривичном делу силовања. Оно је постојало и у српском обичајном праву, али тон ове одредбе ДЗ-а, као и санкције које су предиђене за учиниоца, говоре у прилог томе да се ради о позајмици из кривичног права Византије. Још је Прохирон (XXXIX, 66) предвидео да се кривично дело силовања кажњава одсецањем носа и губитком 1/3 имовине. Та одредба из Прохирона је пренета и у Синтагму (Т-15), као и у њену скраћену српску верзију. У ДЗ-у, дакле, примећујемо да је законодавац пооштрио санкције, прилагођавајући текст ове одредбе сталешким приликама у новоствореном српско-грчком царству.[82] Казне су типичне византијске (одсецања носа и руку, вешање).

Чл. 54. О блуду властелинке: *Ако властелинка учини блуд са својим човеком, да им се обома руке одсеку и нос сареже.*

Попут члана 53, и ово питање је решио Прохирон (XXXIX, 43 и 44) одредбама које нису ушле у Синтагму. Ове одредбе су преживеле извесну обраду од стране законодавца: стопљене су у један члан, који је добио општрији тон, оштрију санкцију и који је прилагођен сталешким приликама у средњовековној Србији. Општији тон се да уочити у изостављању разлике коју изричито прави Прохирон: уместо роба, овај члан као учиниоца подразумева „свог човека", под којим се засигурно мисли на било ког поданика – меропаха, слугу или отрока. Пооштравање уочавамо код казне: док је Прохирон прељубу жене са својим робом кажњавао одсецањем носа и губитком имовине, а блуд жене (која нема мужа) са својим робом шишањем и батинањем, ДЗ задржава одсецање носа, а овој казни додаје још једну чисто византијску казну – одсецање обе руке.[83]

81 *Ibid.*, 217.

82 *Ibid.,* 218.

83 Н. Селаковић, *Душанов законик*, 48.

Чл. 55. О псовању властеоском: *И ако властелин, или властеличић, опсује себра, да плати сто перпера; ако ли себар опсује властелина, или властеличића, да плати сто перпера и да се осмуди.*

Овај члан се надовезује на члан 50. и оно што га чини правним трансплантом јесте казна смуђења, која подразумева паљење браде и косе (од глагола осмудити, *comburere barbam et caput*). Етимологија речи помаже да се утврди порекло ове казне. Наиме, ова реч се као именица не среће у старим српским текстовима. Она је била заступљена у средњовековној Србији и Дубровнику, за разлику од Византије, где се ово кривично дело кажњавало присилним шишањем, са намером да се ошишани обешчасти. Закључујемо да је ова казна води порекло са истока и да је у средњовековну Србију доспела путем византијског обичајног права. Брада је на истоку била симбол угледа и достојанства, док је шишање до голе коже приличило само робовима.[84]

Чл. 57. О злоби: *Који властелин на приселици из злобе које зло учини: земљи пленом, или куће попали, или које било зло учини, да му се та област узме и не да друга.*

По свему судећи, овим чланом у српско средњовековно право је уведен појам умишљаја из византијског права (о чему је било речи у овом раду), а што нам говори и његова грчка формулација – „пизма". Старо српско обичајно право није захтевало виност (кривицу) извршиоца као услов за постојање кривичног дела, већ је до тога дошло пре свега захваљујући византијском праву.[85]

Чл. 69. О сабору себрова: *Збора себрова да не буде, а ако се ко нађе као саборник, да му се уши одсеку, и да се осмуде покретачи.*

Овде је реч о злонамерном скупу, који је угрожавао интересе тадашње државе и њеног уређења. Непосредни византијски извор код овог члана су највероватније биле Василике (Lib.LX, Tit. XXXVI и LXI).[86] Никола Радојчић је изнео све римско-византијске одредбе, од Теодосијевог зборника (*Theodosiani libri*) до Синтагме, којима се доказује да је оваква одредба пресађена из римско-византијског права и дошао је до закључка да српски сабор себрова није ништа друго до *consilium rusticanorum* из лангобардског права.[87]

---

84 А. В. Соловјев, *Законик*, 219–220.

85 Н. Селаковић, *Душанов законик*, 49–50.

86 Н. Селаковић, *Душанов законик*, 53.

87 Никола Радојчић, „Душанов законик и византијско право", *Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана*, САНУ, Београд 1951, 70.

Чл. 87. О хотимичном убиству: *Ко није дошао хотимице, силом, те је учинио убиство, да плати триста перпера, ако ли је дошао хотимице, да му се обе руке одсеку.*

Разликовање умишљајног од нехатног облика убиства (о чему је било више речи у раду), које је заступљено у овом члану, говори о његовом византијском пореклу. Пета глава Ф-састава Синтагме носи назив „О убиствах волних и неволних“[88] и њоме су прописане ригорозне казне. Законодавац је одлучио да остави византијски систем казни код умишљајног убиства (нема више вражде), међутим, то нису ни конфискација имовине ни одсецање главе (што је био случај у византијском кривичном праву), већ одсецање обе руке. Може се рећи да је српско друштво љубоморно и дуго „гајило“ своје обичајно кривично право и бранило га од свих страних утицаја. То можемо видети и на примеру овог члана, код кога се код казне за убиство комбинују српска вражда (која је износила 500 перпера) код нехатног и ублажена византијска телесна казна код умишљајног убиства.[89]

Чл. 96. О убиству: *Ко се нађе да је убио оца, или матер, или брата, или чедо своје, да се тај убица сажеже на огњу.*

Овим чланом законодавац регулише кривично дело убиства у породици, за које је предвидео најстрашнију казну, коју је садржало и византијско право – спаљивање на ломачи. У Синтагми се убица сродника из праве линије кажњавао, док се сродник из побочне линије уопште не помиње. За разлику од ње, ДЗ спомиње и брата. Српски законодавац је тако поменуту одредбу из Синтагме допунио и разјаснио, тако што је пресадио одредбу из Прохирона (XXXIX, 35).[90]

Чл. 99. и 100. О запаљивању: *Ко се нађе да је ужегао кућу, или гумно, или сламу, или сено, да то село да запаљивача, ако ли га не да, да плати оно село што би запаљивач платио.*

О запаљивачима гумна: *Ако ли ко ужеже изван села гумно, или сено, да плати околина, или да даде запаљивача.*

У члану 99. предочен је начин примене санкције за кривично дело запаљивања, ако је кривично дело учињено у селу, док члан 100. говори о околностима када је учињено ван села. Ово кривично дело помиње Прохирон (XXXIX, 18), који његовог учиниоца кажњава спаљивањем или одсецањем обе руке, у зависности од личности учиниоца.[91] Овај члан је, дакле, засигурно преузет из византијског

88 М. Властар, *Синтагма*, 372.

89 Н. Селаковић, *Душанов законик*, 57.

90 *Ibid.*

91 *Ibid.*, 58.

законодавства, али с прилагођавањем српским схватањима, а о овој врсти злочина говори и Властарева Синтагма.[92]

Чл. 109. О отровима: *Мађиник и отровник, који се нађу на делу, да се казне по закону светих отаца.*

Члан о „мађинику и отровнику" је дословце преузет из римско-византијског права и то у целини (што закључујемо на основу упућивања на примену закона светих отаца). Познато је да су поједини византијски правни зборници санкционисали овакве случајеве и то: Јустинијанов кодекс (IX,18,3), Прохирон (XXXIX,20), али и Синтагма, из које ДЗ преузима ову одредбу. У њој је предвиђено четрнаест одредби, које санкционишу различите облике врачбина.[93]

Чл. 145–150. Према Соловјеву, у овим члановима ДЗ-а садржана је повеља цара Душана против хајдука и непознатих крадљиваца. Код ових чланова углавном се ради о казнама које нису биле карактеристичне за српско средњовековно право и које је законодавац засигурно преузео из Византије. Члан 145. предвиђа да се разбојник казни вешањем наопачке, а лопов да се ослепи. Обе ове казне су чисто византијске. Члан 150. предвиђа начин оправдавања разбојника или лопова железом. Правдање железом није било познато старом српском праву, већ се оно се јавља у Византији не у писаном, већ у обичајном феудалном праву. Тако, на пример, никејски цар Јован Ватац наређује око 1240. године будућем цару Михаилу Палеологу да се оправда усијаним гвожђем.[94]

Чл. 166. О пијаницама: *Пијаница откуда иде и изазива кога, или посече, или окрвави, а не досмрти, таквому пијаници, да му се око извади и рука отсече. Аколи пијан задере, или капу кому скине, или другу срамоту учини, а не окрвави, да га бију, да се удари штаповима сто пута, и да се вргне у тамницу, и потом да се изведе из тамнице, и да се опет бије и пусти.*

У овом члану говори се о телесним повредама и увредама које некоме учини лице у алкохолисаном стању. Византијски утицај у овом члану огледа се код казни, које су предвиђене за учиниоце наведених кривичних дела. Оне су типичне византијске (вађење ока, одсецање руке, батинање, утамничење).[95] Треба напоменути да српски законодавац пијанство не сматра за олакшавајућу, већ напротив,

92 Н. Радојчић, *Душанов законик*, 71.

93 Н. Селаковић, *Душанов законик*, 60–61.

94 А. В. Соловјев, *Законик*, 293–297.

95 Н. Селаковић, *Душанов законик*, 72.

за отежавајућу околност, што је у складу са ставовима које је заузимала православна црква по овом питању.

Један од примера правних трансплананата из области општег дела кривичног права представља пример са плаћањем казне у случају саизвршилаца. Наиме, као што је већ напоменуто у овом раду, сваки од саучесника био је кажњаван. Питање је само на који начин. У случају глоба постоје две могућности: архаичније решење, према којем би се износ глобе поделио између учинилаца, и напредније, према којем би сваки платио наведени износ. Мада већина норми не напомиње ништа изричито (будући да претпостављају учиниоца-појединца), норма о кажњавању поротника који ослободе кривца (где стоји да они плаћају по хиљаду перпера) указује на то да је у средњовековном српском праву било примењено ово напредније решење. То је веома значајно јер показује да су Душанови законодавци логику индивидуалне субјективне одговорности, заступљену у нормама византијског права, у којем су доминирале казне које су погађале личност, умели да примене и ван њеног изворног контекста, на традиционалне словенске казне – глобе – код којих је њена примена далеко мање очигледна.[96]

8. ВИЗАНТИЈСКИ УТИЦАЈ У ПЕРИОДУ НАКОН ЦАРА ДУШАНА

Цар Душан је убрзо након проглашења законика преминуо (1355). Немамо никаквих података о неком законодавном раду потоњих српских владара, осим деспота Стефана Лазаревића.[97] Српска држава је убрзо након његове владавине дошла под Османско царство, али је Душанов законик и даље, захваљујући многим преписима, наставио да живи у народу све до XVIII века, а самим тим и правни прописи византијског права у њему. У првој половини XVII века видимо један озбиљан рад на преради ДЗ-а, под окриљем Пећке патријаршије, највероватније у доба патријарха Пајсија, којом отпочиње млађа редакција преписа ДЗ-а. Она је имала практичне сврхе – за изборни суд цркве и за судове аутономних кнежина. Многе одредбе византијског права су остале у овој преради, а неке од њих су испале, као нпр. одредба Скраћене Синтагме о убиству (што нам

96 Н. Кршљанин, „Саучесништво“, 180–181.

97 Његов Закон о рудницима (из 1412. године) није био општи правни акт, већ је важио само на подручју града Новог Брда и био је практичне намене, намењен организицији рударске производње и регулисању градског живота Новог Брда, без трагова кривичног права. З. Мирковић, *Српска правна историја*, 28–29.

можда говори о томе да је надвладало обичајно право). Да је ова прерада била широко позната у српским земљама и да се примењивала у судовима, видимо из тога што поједини њени примерци потичу из Далмације и Црне Горе, а један је у XVIII веку уписан у званичну збирку закона аутономне грбаљске жупе у српском Приморју. Неке трагове ове прераде можемо наћи и у првим црногорским законима из 1798. године.[98] Новоуведени турски закони су ипак довели до општег назадовања културе и слабљења традиције византијског права и српских обичаја.

Интересантан спомен о црквено-византијској правној традицији сачувао је прота Матеја Ненадовић. Кад је покушао да српским устаницима „суд остави", узео је Крмчију „и читао законе Јустинијанове и Мојсијеву строгост над Јеврејима" и „исписао неколико параграфа из Крмчије". Седам параграфа из кривичног права, које наводи прота Матеја у својим Мемоарима, нешто личе на византијске одредбе (нарочито члан 2, О отмици), док са ДЗ-ом немају сличности. Ово је последњи покушај да се у Србији оживи традиција византијског права.[99]

Међутим, Карађорђев законик, иако је настао у далеко другачијим приликама и скоро четири века након Душановог законика, представља синтезу средњовековног српског, црквеног, османског и аустријског граничарског права. Један члан овог законика нарочито је занимљив научницима који се баве упоредним правом. У питању је члан 37. који на посредан начин говори о хајдуцима (разбојницима) и крадљивцима. Наиме, иако је засигурно присутан и утицај аустријског граничарског права, овај члан неизмерно подсећа на чланове 145, 146. и 150. ДЗ-а.[100] Он нам говори о предаји живог „разбојника" суду где ће му бити пребијене руке и ноге након чега ће бити разапет на коло одн. точак. Да је овај члан преузет из ДЗ-а говори и постојање колективне одговорности села коју овај члан прописује (која је била нарочито карактеристична за одредбе ДЗ-а и која је била плод српског обичајног права), док се византијски утицај огледа у суровости казне за разбојнике (у ДЗ-у је то било вешање наглавачке), као и у постојању правдања железом за оптуженог разбојника у недостатку других доказа (као и у члану 150. ДЗ-а), које је од Османлија преузето под именом „мазија".[101] Поред поменутог члана,

98 А. В. Соловјев, „Значај византијског права", 125.

99 *Ibid.*

100 Н. Радојчић, *Законик*, 71–72.

101 Зоран С. Мирковић, *Карађорђев законик (кривично, породично и државно право устаничке Србије)*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2008, 148–157.

трагове византијског права у време Првог српског устанка можемо приметити само још у црквеном животу. Милошева Србија доста је дуго живела по обичајном праву. Снажан утицај правног духа Западне Европе, заснован умногоме на римском праву, дошао је да истисне и српско обичајно право и тад већ избледеле трагове византијског права, које је од XII до XVIII века вршило толики утицај на српску културу.

9. ЗАКЉУЧАК

Док се у Падови и Болоњи глосирало и коментарисало римско право и док су у остатку Европе још увек важили *leges barbarorum*, на Истоку је живела читава једна царевина, која је била наследница римског имена и права. Византија је због свог ауторитета (јер се кроз векове сматрала за једино хришћанско царство), ауторитета Источне православне цркве и ауторитета високоразвијене културе и правног система, била узор многим суседним народима, који су у великој мери црпили богатства њене културе, књижевности, уметности и правног система. Од почетка тринаестог века па све до распада Душановог царства српско право се развијало под непосредним утицајем византијског права. Понекад је овај утицај римско-византијског права долазио и са запада (преко приморских градова, а пре свега Дубровника), о чему говори покушај увођења смртне казне за убиство у време краља Милутина. Међутим, српски правници прихватали су византијско право у највећем броју случајева непосредно превођењем византијско-римских правних зборника са грчког језика, због чега се често дешавало да се смисао појединих римских правних установа мењао.

Формални утицај римско-византијског права на српско почиње још од доношења Савиног Номоканона. Примањем хришћанства из Византије и ступањем Законоправила на правну снагу, постављени су темељи рецепције византијске културе у средњовековној Србији. Тај процес је трајао непрекидно, а најинтензивнији је био за време владавине цара Душана. Пошто је и сам ДЗ био претежно јавноправног и кривичноправног карактера, византијски утицај је у највећој мери био присутан на ова два поља, а свој врхунац је доживео у систему кажњавања. То је зато што је кривично право до тада било највише регулисано српским обичајним (неразвијеним) правом (вражда, колективна одговорност, велика заступљеност глобе, али и крвне освете итд.), док је византијско право било умногоме напредније у односу на њега (преузели су појмове виности, индивидуалну кривичну одговорност, итд.). Чињеница, коју је овај рад показао, јесте да је

поље кривичног права поље на коме су се највише разликовали српско и византијско право. Да, као освајач, не би наметао грчком становништву у свом царству српско, неразвијено кривично право, цар Душан је морао да направи хармонију на овом пољу са византијским правом. Такође, тадашње српско грађанско право је већ било слично византијском, што због ранијих преузимања, али и његове рецепције кроз друга два дела кодификације (нађе се понеки члан грађанског права и у ДЗ-у), што због утицаја заједничке – православне – цркве. Још треба додати да је настанак царства био период када се због различитих историјских и социолошких околности појавила потреба за пооштравањем санкција.

Оваквом рецепцијом, а и уопште рецепцијом римско-византијског права, цар Душан је желео да своју државу организује на византијски начин и да се тиме још више приближи Византији (тачније, византијском народу) и прикупи подршку грчких поданика своје државе. Примање царске круне и преузимање титуле „цар Срба и Грка (Σερβίας και Ρωμανίας)“ су чињенице које јасно указују на његову тежњу да замени оба претендента на цариградски престо, и Палеолога и Кантакузина (првобитног савезника, а потом непријатеља) и да се покаже грчким грађанима као најјачи у борби и најпогоднији за престо. У Византији је већ итекако била позната појава отимачине за престо, међутим, претедент није могао постати било ко, већ само признат и легитиман цар, крунисан од стране патријарха, што је била замисао којом се водио цар Душан. У овој борби спречили су га његова прерана смрт (постоје сумње да је отрован), али и појава Турака Османлија на европском тлу (први пут као савезници Јована Кантакузина), против којих је водио безуспешне битке. Међутим, остаје историјска чињеница да је захваљујући њему српска средњовековна држава имала веома модерне и напредне законе тога доба због огромног утицаја византијског права, премда је велика штета што нема много доказа о практичној примени тих прописа.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

Јелена Антоновић (ур.), *Сшашуш їрада Кошора*, Државни архив Црне Горе, Котор 2009.

Матија Властар, *Синшаїма*, превод Татјана Суботин-Голубовић, САНУ, Београд 2013.

Владимир Мошин (прир.), *Ljetopis Popa Dukljanina, latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i hrvatska kronika,* Матица хрватска, Загреб, 1950.

Владимир Мошин, Сима Ћирковић, Душан Синдик (прир.), *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књига 1, Историјски институт, Београд 2011.

Стојан Новаковић (прир.), *Законик Стефана Душана цара српског*, Београд 1898.

Никола Радојчић (прир.), *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960.

A. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić (prir.), *Statut grada Dubrovnika / Liber statutorum civitatis Ragusii (1272), na osnovi kritičkog izdanja latinskog teksta V. Bogišića i K. Jirečeka*, Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik 2002.

ЛИТЕРАТУРА:

Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Упоредна правна традиција*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2018.

Vlatka Vukelić, Matija Stuparić, „Rimski pogrebni običaji“, *Povijest u nastavi*, vol. XV, 1(28)/2017, 5–42.

Александар Б. Ђурић, *Мотив у кривичном праву*, Пеликан принт, Ниш 2006.

Στέφανος Ευθυμιάδης, *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στον Βυζαντινό και Μεταβυζαντινό Κόσμο*, Πάτρα 2001.

Анита Илић, *Историјски развој друштвене реакције на криминално понашање*, мастер рад одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу, Ниш 2013.

Михаил Н. Јасински, „Уговори српских владара са Дубровником као споменици старог српског права“, *Архив за правне и друштвене науке*, књ. XXI, 3/1930, 169–178.

Љубица Кандић, „Допринос руских емиграната – професора Правног факултета у Београду проучавању Душановог законика“, Сима Ћирковић, Коста Чавошки (ур.), *Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од проглашења,* САНУ, Београд 2005, 97–107.

Нина Кршљанин, „Сталешка неједнакост у казненом праву Душановог законика“, *Страни правни живот*, 3/2012, 413–428.

Нина Кршљанин, „Саучесништво у средњовековном српском праву“, Зоран С. Мирковић, Нина Кршљанин (ур.), *125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева*, Београд 2016, 165–181.

Биљана Марковић, *Јустинијанов закон*, САНУ, Београд 2007.

Σάββας Μαυροματίδης, *Η οργάνωση & η απονομή της δικαιοσύνης στη Βυζαντινή αυτοκρατορία* – Έγκλημα & τιμωρία, Αθήνα 2014.

Зоран С. Мирковић, *Карађорђев законик (кривично, породично и државно право устаничке Србије)*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2008.

Зоран С. Мирковић, „Византијски утицаји на кривично право у средњовековној Србији – погледи Теодора Тарановског и Александра Соловјева“, Зоран С. Мирковић, Нина Кршљанин (ур.), *125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева*, Београд 2016, 155–156.

Зоран С. Мирковић, *Српска правна историја*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2017.

Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500–1453*, Praeger, New York 1971.

Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Народна књига, Београд 1993.

Никола Радојчић, „Душанов законик и византијско право“, *Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана*, САНУ, Београд 1951, 45–57.

Никола Селаковић, *Душанов законик и правни трансплaнти*, Београд 2007, награђени рад са конкурса Фондације Алан Вотсон, *http://www.ius.bg.ac.rs/informacije/Dusanov%20zakonik%20i%20pravni%20transplanti%20-%20N%20Selakovic.pdf*, приступљено 15. јуна 2020.

Александар В. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926.

Александар В. Соловјев, *Градски закон у средњовековној Србији*, прештампано из *Архива за правне и друштвене науке*, књ. XVI, Београд 1928.

Александар В. Соловјев, *Светосавски номоканон и његови нови преписи*, Народна штампарија, Београд 1932.

Александар В. Соловјев, „Значај византијског права на Балкану“, *Годишњица Николе Чупића* 37/1928, 95–141.

Александар В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопље 1928.

Александар В. Соловјев, *Постанак и значај Душановог законика*, Београд 1928.

Александар В. Соловјев, *Један словенски утицај у византијском праву*, Штампарија „Привредник“, Београд 1932.

Александар В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, САНУ, Београд 1980.

Драгослав Срејовић et al., *Историја српског народа, прва књига (од најстаријих времена до Маричке битке (1371)*, Београд 1942.

Andreas Schminck, *Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsgescichte,* Frankfurt am Main 1989.

Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањићкој држави,* Лирика, Београд 2002.

Јелена Трифуновић, *Кривично право и судски поступак у Душановом законику*, мастер рад одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу, Ниш 2013.

Σπύρος Ν. Τρωιάνος, *Έγκλημα και Τιμωρία στο Βυζάντιο, Αθήνα*, Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν 2001.

Edwin Hanson Freshfield, *A Manual of Byzantine Law*, Cambridge University Press, Cambridge 1930.

Edwin Hanson Freshfield, *The Procheiros Nomos*, Cambridge University Press, Cambridge 1928.

Срђан Шаркић, „Рецепција грчко-римског (византијског) права у Србији“, Сима Ћирковић, Коста Чавошки (ур.), *Средњовековно право Срба у огледалу историјских извора*, САНУ, Београд 2009, 1–7.

Срђан Шаркић, „Утицај византијског права на средњовековно српско право“, *Slověne = Словѣне: International Journal of Slavic Studies,* vol. 4, 2/2015, 106–118, доступно на: *http://slovene.ru/2015_2_Sarkic.pdf*, приступљено 3. новембра 2020.

Vasilije Z. MITROVSKI*

THE INFLUENCE OF BYZANTINE LAW ON CRIMINAL LAW IN MEDIEVAL SERBIA

Summary

This paper discusses the influence that the advanced and developed Byzantine law had on the law of the medieval Serbian state in the period from the beginning of the 13th century until the disintegration of Tsar Dušan's empire, during which this influence reached its peak. Specific historical and sociological circumstances, the need to tighten sanctions, and the dominant influence of the Orthodox Church have led to the Byzantine influence being mostly reflected in the field of criminal law, more precisely, in the system of punishment. This influence penetrated among the Serbs gradually, directly from Byzantium, mostly through the translation and adoption of important Byzantine legal codes, but there were examples that show that there was an influence of Roman-Byzantine law that came from the statutes of coastal cities, which contained this type of law thanks to the redactions of Justinian's legislation done by the glossators. The author follows this influence even after the death of Tsar Dušan and the disintegration of his empire, which is still evident at the beginning of the 19th century.

Key words: *Byzantium. – Criminal Law. – Medieval Serbian law.*

Рад приспео / Paper received: 15.6.2020.
Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 15.9.2020.

* First year student of the University of Belgrade Faculty of Law,
e-mail: mitrovskizm@gmail.com

This paper is a modified version of a seminar paper on the subject of Serbian legal history.